

BRUŅOTĀ PRETOŠANĀS KUSTĪBA PADOMJU OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

2023. gada 13. maijā Nacionālās pretošanās kustības muzejā Rendā notika vēsturnieku diskusija “Latvijas nacionālie partizāni: izpētes stāvoklis, problēmas un izaicinājumi”. Tajā piedalījās Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes doktorants **Haralds Bruņnieks**, Latvijas Universitātes (LU) Vēstures un filozofijas fakultātes doktora grāda pretendents **Reinis Ratnieks**, bijušais Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) darbinieks **Jānis Vasiļevskis**, Mg. hist. **Jānis Viļums** un Mg. hist. **Zigmārs Turčinskis**. Diskusiju vadīja LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks Dr. hist. **Uldis Neiburgs**.

Muzeju nakts 2023 pasākums
BRĪVĪBAS CENA
Nacionālās pretošanās kustības muzejā Rendas pagasta
"Viesturos", 2023. gada 13. maijā

15.00 – 23.00
Iespējamās ar muzeja ekspozīciju un izstādi par Kables nacionālo partizānu
1946. gada 1. janvāra Āpusnieku kaujas vietā atrasto priekšmetu kolekciju

15.30 – 16.00
Dagnijas Seleckas (Ugāle) muzikālais priekšnesums

16.00 – 17.30
"Latvijas nacionālie partizāni: izpētes stāvoklis, problēmas un izaicinājumi". Diskusiju par pēckāra
brūņotās pretošanās problēmāku vadīs Dr. hist. Uldis Neiburgs, tajā piedalīsies vēsturnieki
Haralds Bruņnieks, Reinis Ratnieks, Jānis Vasiļevskis, Jānis Viļums un Zigmārs Turčinskis

18.30 – 20.00
"Sēdvārds Vientulis". Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības vadītājam pārvēstam
Antonam Juhpevičam veltītas režisora Normunda Puča dokumentālās spēlfēmas izrāde

Pasākuma laikā darbosies lauka virtuve.

Muzeju nakts 2023 pasākuma norise organizācija sadarībā ar Valsts pētījumu programmas "Istoriķu latviskas un
epoheiskas sabiedrības atmiņu" projektu "Nacionālās pretošanās kustības muzeja izveide un izstrāde Latvijā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/2-0003) un Latvijas Okupācijas muzeja projektu "Pārādījums balstītas informācijas
par Latvijas vēstures notikumiem popularizācija". Pasākuma īstenošanu finansē atbilstoši Kultūras ministrija.

Latvijas nacionālajiem partizāniem
veltītās vēsturnieku diskusijas Nacionālās
pretošanās kustības muzejā Rendā plakāts
The poster of the historians' discussion
on the Latvian national partisans in
the Museum of National Resistance
Movement in Rēnda

Uldis Neiburgs: *Sarunas dalībnieki ir pēckara bruņotās pretošanās kustības eksperti, kuri dažādos laikos un reģionos ir nodarbojušies ar šī temata pētniecību. Sarunas mērķis ir mēģināt saprast kopainu: kas ir paveikts nacionālo partizānu vēstures pētniecībā, kādi problēmjautājumi ir izkristalizējušies atsevišķos reģionos un valstī kopumā, kāda situācija ir vērojama attiecībā uz kolektīvo atmiņu un valsts atmiņu politiku saistībā ar šo tematiku. Bet sāksim ar atkāpi uz 20. gadsimta 90. gadiem, kad aktīvi darbojās TSDC; kas labāk un kas ne tik ļoti izdevās bruņotās pretošanās kustības vēstures izpētē?*

Jānis Vasiļevskis: TSDC praktiskais darbs vairāk bija vērsts uz padomju represīvām struktūrām, kas apkaroja nacionālo bruņoto pretošanos. Mūsu mērķis bija apzināt tobrīd vēl dzīvos čekistus, to vidū bijušos aģentus-kaujiniekus, specgrupu un viltus partizānu grupu dalībniekus u. tml. Mēs piedalījāmies arī kratišanās pie vairākiem augsta ranga čekistiem un dažiem aģentiem-kaujiniekiem, arī pie bēdīgi slavenā Marģera Vītoļiņa. Lietas tika ierosinātas, bet dažādi šķēršļi liedza tās novest līdz tiesai, piemēram, M. Vītoļiņš lietas izskatīšanas gaitā nomira. Ja TSDC darbību vērtē pēc reāliem notiesājošiem spriedumiem, tad spožu panākumu nebija. Tomēr mēs ieguvām daudz informācijas par represīvo struktūru praktisko darbību, tika noskaidroti gandrīz 20 ar čeku saistīti cilvēki, kas tieši piedalījās nacionālo partizānu kustības apkarosānā.

U. N.: *Kāda ir bijusi citu diskusijas dalībnieku saskarsme ar čekas darbiniekiem, speciālistiem? Vai izdevās ar tādiem vēl komunicēt?*

Zigmārs Turčinskis: Vairumā gadījumu neizdevās, es tiešām meklēju viņus, bet vairums jau bija nomiruši – pārsvarā 1989.–1991. gadā, kad sākās Atmoda. Viņiem likās, ka visus tūlīt ņems ciet, un viņi masveidā ar sirdi aizgāja. Vienīgais, ko mēs dabūjām, bija Smiltēnē baigi interesantais tips, bijušais izmeklētājs Alberts Gailis. Mēs aizbraucām pie viņa 11. novembrī, bija ārprātīgs pliksals, kādi mīnus 10 grādi. Mēs viņu satikām pie mājas, viņš bija tāds kažokā izgājis pastaigāties onkulis. Mēs sakām, ka gribam parunāties. Jā, labi, varam parunāties. Nē, iekšā neiesim, tepat parunāsimies. Viņš mūs ieveda lapenē, aizsēdās aiz koka sienas, kur nepūta vējš, un nosēdināja mūs priekšā tur, kur vējš pūš cauri. Kādu stundu, pusotru norunājām, beigās bija tā, ka es nevarēju iebāzt roku kabatā, lai izvilkto mašīnas atslēgu, biju tā pārsalis. Bet mēs forši norunājām. Viņš visu laiku runāja, stāstīja visu, kas un kā, bez problēmām. Bet tas bija tāds profesionāls izmeklētāja gājiens.

Haralds Bruņinieks: Man arī izdevās sazināties ar vienu bijušo čekistu Antonu Valteru, šķiet, 2004. vai 2005. gadā. Komunikācija notika telefoniski, es piezvanīju šim kungam, ievadā sākām runāt par dzīvi, bet, kad es viņam nosaucu mani interesējošo personu uzvārdus, Valters sarunu pārtrauca. Kad vēlāk zvanīju vēlreiz, uz zvanu atbildēja sieva, saruna neiznāca. Pats skumīgākais ir tas, ka mēs

arī centāties, lai cietušās personas uzraksta iesniegumus, jo Valters bija piedalījies daudzās represijās pret mierīgajiem iedzīvotājiem, pret viņu bija uzsākts arī kriminālprocess, bet diemžēl tajā bija saskatāmi politiskie motīvi, un, neskatoties uz to, ka bija sagatavoti 11 sējumi ar lietas materiāliem, prokuratūra nebija spējīga viņu noprotināt. Viņš tad arī nomira šī kriminālprocesa laikā.

U. N.: *Kurzeme bija specifiska ar to, ka pēc Vācijas vispārējās kapitulācijas 1945. gada 8. maijā šeit mežā iegāja daudzi leģionāri. Parasti viņu skaits tiek minēts ap 4000; bet vai tas nav pārspilēts? Kāda bija reālā situācija, cik daudz bijušo leģionāru turpināja cīņu nacionālo partizānu rindās?*

J. Va.: Parasti min skaitli 4000–5000. Man savulaik bija iespēja tikties ar Fredu Launagu, kad viņš pirmoreiz pēc 1945. gada atbrauca uz Latviju. Viņš bija jau piesardzīgāks un minēja skaitli 1500–2000. Bet katrā ziņā leģionāri stihiski sagāja mežā padomju okupācijas sākuma periodā, pēc tam liela daļa mēģināja tikt uz dzimto pusi Vidzemē, Latgalē. Kādi mēģināja – protams, pilnīgi bezcerīgi un nesekmīgi – tikt pāri jūrai. Bet nav nekādu avotu, kā var pārbaudīt, cik leģionāru bija nacionālo partizānu rindās sākuma periodā. Nekāda uzskaitē jau netika veikta. Sākumā viņu bija, protams, daudz vairāk. Vienu daļu izķēra “meža ķemmes”. Viena daļa nonāca dzimtajā pusē. Ir zināms, ka Kurzemē, piemēram, kapteiņa Nikolaja Straumes grupā, leģionāri bija puse no 30 dalībniekiem. Kapteiņa Pētera Čevera grupā vēlāk bija pieci palikuši.

Mežabrāļu konkrētais skaits, grupas praktiski nav apzināts. Es esmu diezgan sīki izpētījis Talsu apriņķi. Šajā apriņķī man bija zināmas vismaz 20 grupas. Ja Kurzemē bija pieci apriņķi un katrā apriņķī apmēram 20 grupas, katrā grupā 10–20 cilvēki, mēs ļoti aptuveni varam aplēst kopējo partizānu skaitu, bet tas jau mainījās. Piemēram, Alberta Feldberga grupā 1945. gada vasaras nogalē bija 45 cilvēki, bet 1953. gadā palika trīs. Partizānu skaita apzināšana ir ļoti liels darbs. Pie Maskavas arhīviem mēs netiekam un diez vai tiksīm. Ir jālasa un jāpēta krimināllietas un jāvelk ārā fakti. Arī krimināllietas ir jālasa. Nevar ņemt par pilnu, ja, piemēram, pratināšanas laikā māte saka: “Mans dēls bija buržuāziskās nacionālistiskās pretpadomju bandas dalībnieks.” Viņa tādus vārdus visdrīzāk pat nezināja.

U. N.: *Kāda vēl būtu tīri specifiska Kurzemes iezīme, ko varētu nosaukt kā pētniecības virzienu?*

J. Va.: Varētu mēģināt sīkāk izpētīt mēģinājumus partizānu darbību izvērst organizēti un centralizēti. Mēs zinām Miervalža Ziedaiņa vadīto Ziemeļkurzemes partizānu organizāciju. Tā bija pirmā, kas sāka dibināties Kurzemē, bet tās darbība nebija ilga. Sīkāk zināms par Ēvalda Pakuļa organizēto Latviešu nacionālo partizānu apvienību “Kurzeme”, kas izveidojās pēc 1947. gada septembrī pie Usmas ezera notikušās 21 partizānu grupas sanāksmes. Arī tās mūžs nebija ļoti

ilgs, bet tomēr vēsturē būtu jā saglabā ziņas par tām un, galvenais, par šīm personām. Mums vēl pat nav zināms lielāko daļu grupu pilnais sastāvs. Kaut vai tīri statistiski, lai varētu spriest par kopējo partizānu skaitu.

U. N.: *Zigmārs ar saviem pētījumiem ir pierādījis, ka jāpēta ne tikai centrālās organizācijas, bet arī – kā viņš teicis kādā intervijā – jātiek līdz personāliju līmenim konkrētajā reģionā, novadā, un tikai tad iespējams iegūt kopainu un pietuvināties pagātnes realitātei. Ko ir izdevies noskaidrot Ziemeļlatgalē un Ziemeļvidzemē?*

Z. T.: Izdevies noskaidrot ārkārtīgi daudz. Man jau nav problēmu kaut ko noskaidrot, problēma ir to visu pēc tam uzlikt uz papīra. Tas jau ir lielākais un smagākais darbs. Jo pētniecība ir interesanta, tā visa “rakņāšanās”, braukāšana pie cilvēkiem. No visa tā, ko es esmu pētījis, esmu izdevies divas monogrāfijas, bet realitātē tajās iekļauti apmēram 10 procenti no tā, ko es zinu par visu to. Tikko paņēmu kādu jaunu reģionu vai vietu, tā uzreiz nāk ārā tāda informācija un liekas kopā tādi stāsti, ka vienkārši prieks.

Tagad es esmu apņēmis mazāka apjoma darbu, lai spētu to izdarīt līdz galam. Dzejniecei Bronislavai Martuževai, kurai nākamgad būs 100 gadi, ir daudz dzejas krājumu nopublicēts. Bet tie dzejoļi jau nav tapuši tāpat vien, tie visi ir konkrēti rakstīti kādam cilvēkam, kādam notikumam, kādai situācijai. Es, lasot tos dzejoļus, redzu, ka tas ir tam veltīts, tas ir tam partizānam, tas ir tādā datumā, tas ir atkal tādai partizānu grupai, bet to visu vajadzētu uzrakstīt un izstāstīt, lai būtu saprotams, par ko un kāpēc viņa raksta šos dzejoļus. Tur ir ļoti traģiski stāsti. Tas pats visiem zināmais “Kamdēļ skumjas tavās acīs šovakar, mans draugs” – tā tapšanas stāsts ir pilnīgi savādāks. Viņa ir pierakstījusi, kam viņa ir to veltījusi, un pierakstījusi datumu klāt. Tas ir veltīts Jānim Klucim, un datums ir 1947. gada 11. februāris vai apmēram tā. Bet joks jau ir tāds, ja paskatās krimināllietās, Jānis Klucis 1946. gada septembrī bija legalizējies. Un viņš otrreiz aiziet atpakaļ mežā 1947. gada maijā. Tanī brīdī, kad viņš ir pie Martuževas ieradies, viņš vairs nav partizāns, viņš ir atsūtīts kā čekas aģents un viņam jāizšķiras, vai nodot, ka viņš ir atradis, kur slēpjas partizāni, tāpēc viņam ir skumjas acis. Kā viņa pati saka, viņš atnāk ar tādām acīm, ka es nezināju, kā uz viņu skatīties. Martuževu un to visu apkaimi nodeva viņas labākā draudzene. Viņa veltīja divus skaistus dzejoļus tai, kura pēc tam nodeva gan viņu, gan visus partizānus. Tie visi stāsti, kas tur nāk ārā, ir vienkārši fantastiski.

U. N.: *Ko varam teikt par nacionālo partizānu kopskaitu visā Latvijā, cik precīzas ir līdzšinējās aplēses?*

R. R.: Ir pieņemts uzskatīt, ka nacionālo partizānu bija 13,5 tūkstoši, šis skaitlis ir ņemts no konkrētas Valsts drošības komitejas 1956. gada nogalē rakstītas atskaites. Problēma ir tāda, kas tajā skaitlī ir salikts iekšā. Šobrīd ir pilnīgi

skaidrs, ka tur ir ne tikai nacionālie partizāni, bet arī bruņoti nelegālisti, kuri nekad nav bijuši nacionālo partizānu grupās vai iesaistījušies nacionālajā bruņotajā pretestībā, bet tomēr viņi tiek pieskaitīti šai kategorijai.

Padomju drošības dienestiem nebija svarīgi iedziļināties šo cilvēku motivācijā un nodomos. Viņi bija ar ieroci rokās, viņi slēpās, viņiem bija kaut kāda, iespējams, pagātne, dēļ kuras viņiem bija jāiet iekšā mežos. Tāpēc visi viņi tika samesti vienā katlā. Mēs ne vienmēr varēsim pateikt, ka konkrētais cilvēks bija nacionālais partizāns vai nē, un šeit nav runa par tiem, kas ar savu rīcību to skaidri parādīja, bet par tiem, kas varbūt nogaidīja angļu, amerikāņu uzbrukumu Padomju Savienībai. Vai par tiem, kuri vispār neiesaistījās.

Z. T.: Ir vēl viens labs avots, kuru parasti aizmirst, kur ir uzskaitīti nevis tikai pliki cipari, bet vārdi un uzvārdi, tā ir nacionālo partizānu uzskaites kartotēka. Šo kartotēku čeka sastādīja savām vajadzībām 20. gadsimta 60.–70. gados. Viņi gājuši visādiem dokumentiem cauri un rakstījuši vārdus, uzvārdus un reizēm pierakstījuši arī partizānu grupu, kaut kādus gadskaitļus, reizēm arī kādu notikumu. Kartotēkā ir 9700 šādas kartītes ar vārdiem un uzvārdiem, ja nemaldos. Tur bija arī kartītes ar partizānu atbalstītāju vārdiem. Un vēl bija atsevišķa partizānu komandieru kartotēka. Protams, tur nav minēti visi, daudzus es tur neesmu atradis. No otras puses, dažiem tur ir divas vai trīs kartītes, jo informācija ņemta no dažādiem avotiem.

J. Va.: Šajā tematiskajā kartotēkā pēc alfabēta un pēc apriņķiem minētas arī daudzas tā sauktās bandu izpausmes, t. i., mežabrāļu aktivitātes. Piemēram, bija tāda slavena čekas aģentu-kaujnieku trijotne ar segvārdiem – Skaistais, Gudrais, Lielgabals, kuri darbojās vairāk Kuldīgas apriņķī. Kartotēkā minēts, ka tādā un tādā datumā viņi veikuši tādu un tādu operāciju. Ir minēti vismaz šo aģentu-kaujnieku segvārdi. Mēs pēc tam atšifrējām arī lielāko daļu īsto uzvārdu un laiku, kad ir veiktas konkrētās darbības. Šī kartotēka bija pirmais avots, kur mēs ieguvām informāciju konkrēti par šiem aģentiem-kaujniekiem.

H. B.: Vēl viena problēma, runājot par čekas aģentūru, – bez Krievijas arhīviem nebūs iespējams iegūt objektīvus datus. Pētot 132 Sēlijas partizānu biogrāfijas, saskāros ar to, ka, piemēram, persona izgājusi oficiālo legalizācijas ceļu, tajā pašā laikā viņam nav ne krimināllietas, ne deportēto lietas. Ļoti iespējams, ka viņš ir arī sadarbojies ar čeku.

R. R.: Zigmāra minētā kartotēka ir ļoti labs avots, kas parāda arī čekas metodoloģiju, visticamāk, arī to, kā veidojās vēlākās atskaites. Bet tur ir problēma – attiecībā uz Valmieras apriņķi tur uzskaitīts 31 partizānu grupas vadītājs. Bet faktiski, pētot minētās personas un viņu grupas, atklājās, ka apmēram 25% jeb astoņas no tām bija nevis nacionālo partizānu, bet vienkārši bruņotas nelegālas grupas. Neprecizitāte ir apmēram 25–20%.

Z. T.: Kā tu atšķir nacionālo partizānu grupu un nelegālo grupu?

R. R.: Pirmām kārtām jāskatās, vai cilvēkam ir bijis mērķis veikt akcijas pret okupācijas režīmu vai arī vienkārši pašsaglabāties vai aizstāvēties ar ieročiem, ja, piemēram, viņu aplenc čekisti. Piemēram, Valmieras apriņķī bija vairākas grupas, kas plānoja uzsākt bruņotu darbību tikai tad, kad sāktos tā sauktais trešais pasaules karš. Viņus arī, manuprāt, var klasificēt kā nacionālos partizānus, jo viņiem bija attiecīgā motivācija. Cits jautājums, vai mums ir vēstures avoti, lai to pierādītu.

Z. T.: Tādā gadījumā nelegālistiem var pieskaitīt kapteiņa P. Čevera grupu, jo viņi no 1948. gada līdz 1950. gada rudenim, manuprāt, nav veikuši nevienu politisku uzbrukumu. Viņi tikai slēpās.

U. N.: *Saprotu, ka Reinis dala bruņoto pagrīdi trīs kategorijās: nacionālie partizāni, kuri veica aktīvu darbību, bruņoti cilvēki vai nacionālie partizāni, kuri gatavojās to darīt, ja būtu konkrēti apstākļi, un bruņoti cilvēki, kuri dzīvoja mežā, lai pašsaglabātos. Bet Zigmārs uzskata, ka viņus nevajadzētu tik krasi nošķirt.*

Z. T.: Problēma ir tā, ka nacionālo partizānu aktivizēšanās notika brīdī, kad radās – kā vismaz viņiem pašiem likās – kaut kādas cerības, ka nāks kaut kāda palīdzība, ka ir jēga to darīt. Tā tas bija 1945. gadā un 1946. gada sākumā pēc Vinstona Čērčila runas. Un tad 1947.–1948. gadā nekas nenotika. Un 1948. gada otrajā pusē sākās Berlīnes krīze, un atkal cilvēki gāja mežos, atkal sākās partizānu aktivitātes. Un pēc 1949. gada tās atkal noplok. Iespējams, ka saprātīgāks ir bijis cilvēks, kurš bezcerīgā situācijā nav darījis neko, nav vienkārši bezjēgā šaudījies, un tagad mēs viņu norakstīsim pie nelegālistiem.

Madonas apriņķī bija aktīvā Krēmera grupa. Viņi uzbruka pagastu centriem u. tml. Un netālu darbojās Jāņa Zvaigznītes grupa 30 cilvēku sastāvā. Es runāju ar vienu no viņiem, kad Krēmeram atklāja pieminekli, viņš pienāca klāt un teica: “Mēs šitos necietām, viņi visu laiku taisīja sūdus, un pēc tam [čekisti] arestēja cilvēkus un viss, kāpēc viņi to vispār darīja?”

U. N.: *Kāda ir situācija attiecībā uz Sēliju?*

Jānis Viļums: Pētot Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienību (LTS(p)A), kuras militārās vienības darbojās gan Sēlijā, gan Vidzemē un Latgalē, var izprast tās lielo lomu partizānu organizēšanā. LTS(p)A apvienoja un iedeva cīņas mērķi nelegālistiem, kuri līdz tam vienkārši slēpās. Bija partizānu kodols, kas apstaigāja mājas – viņi zināja, kur kāds slēpjas – un aicināja pievienoties partizāniem. Tie, kas slēpās, bija dezertieri un tamlīdzīgi. Ja viņi nebūtu iesaistījušies Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienībā, kas pasludināja, ka mēs cīnāmies par neatkarīgu Latviju, tas nelegālists, kurš slēpās mājās, – kas viņš skaitītos? Partizāns? Diezin vai. Jā, nelegālisti bieži vien bija bruņoti, bet cīņas saturu viņi ieguva, iekļaujoties šajā organizācijā.

Runājot par potenciālajiem partizāniem, protams, ka viņu būtu krietni vairāk – droši vien ne tik tie 10–13 tūkstoši –, ja būtu sācies trešais pasaules karš. Ja Rietumi būtu uzbrukuši Padomju Savienībai, tad Latvijas iedzīvotāji būtu vēl vairāk aktivizējušies. Bet jāsaprot, ka arī cilvēki ir dažādi, bija dažādi ģimenes apstākļi, un dažādi viņi arī domāja, un ne visi bija gatavi cīnīties, ne visi bija tādā bezizejas situācijā iedzīti, un visiem tomēr gribējās dzīvot. Tādu idejiski noskaņotu partizānu tomēr procentuāli nebija daudz.

U. N.: *Vai, tavuprāt, idejiskie un izdzīvošanas mērķi uzlūkojami atsevišķi vai arī tie savijas vienkopus?*

J. Vi.: Tie papildina viens otru. Jā, visi gaidīja, ka varbūt būs iespēja atgūt Latvijas neatkarību, bet tanī pašā laikā arī meklēja iespēju, kā izdzīvot. Diemžēl daļai bija tikai viena iespēja – palikt mežā un cīnīties līdz galam.

H. B.: Jāņa doma lielā mērā ir pareiza. Piemēram, ņemsim dažādus Sēlijas pagastus – Gāršenes pagasts nekavējoties 1944. gadā sāka bruņotu pretestību. Momentā uzbruka izpildkomitejas ēkai, iznīcināja padomju varas pārstāvjus. Savukārt blakus pagasts, Aknīste, dzīvoja ļoti klusi un mierīgi, bez jebkādas izrādīšanās, cerot uz Rietumu iejaukšanos, lai netērētu dzīvo spēku. Protams, pēc Ilūkstes pulka nodibināšanās situācija krasi izmainījās, praktiski tur tika piekopta disciplīna pēc militārā parauga. Ilūkstes apriņķī ar 1945. gadu mēs tiešām varam runāt par īstu nacionālo partizānu karu. Partizāni strikti pildīja pavēles un cerēja, ka vara tiešām mainīsies.

U. N.: *Ja mēs gribam definēt personas, kas bruņotas dzīvoja mežā, vai viena no iespējām nebūtu mēģināt saprast, ar ko viņi paši identificēja sevi? Vai kaut kādi vēstures avoti – rakstiski, mutiski – mums ļauj to saprast? Kāda ir jūsu pieredze?*

Z. T.: Kapteinis P. Čevers vai virsleitnants Jānis Gura teica, ka viņi uzskatīja sevi par Latvijas armijas vienību, kas tobrīd bija pārspēka spiesta dzīvot mežā.

J. Vi.: Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības nosaukumā un bieži vien arī viņu dokumentācijā redzams, ka viņi sevi sauc par Tēvzemes sargiem un partizāniem. Manā novadā Latgalē Preiļu un Līvānu pusē vēl par mežiniekiem viņus sauca.

H. B.: Aknīstē 1945. gada 13. februārī notika viena no lielākajām partizānu kaujām, tur piedalījās apmēram 30 nacionālo partizānu. Kauja bija ļoti smaga. Man izdevās satikties ar tās dalībnieku Elmāru Tuņķeli. Viņš stāstīja, ka pēc kaujas, kurā bija ciesti smagi zaudējumi, partizāni tiešām visi jutās kā brāļi. Tā brālība radās, tas mežabrālis piedzima tieši šādos kaujas apstākļos. Viņu patvērumums bija mežs, un viņu tuvākie bija šie cīnītāji. Te mēs varam saskatīt šo vārda “mežabrāļi” etimoloģiju. Un šis apzīmējums ir radies jau daudz, daudz agrāk.

J. Va.: Trīs P. Čevera grupas jaunākajiem dalībniekiem izdevās sagaidīt Latvijas neatkarības atjaunošanu, un viņi man stāstīja, ka viņu komandieris

šiem tobrīd jaunajiem puisiem bunkurā ziemā mācīja armijas reglamentu, visādas armijas lietas. Un viņš tiem teica – jūs būsiet nākamās Latvijas armijas pirmie jaunie komandieri. Un vismaz attiecībā uz vienu vīru – Ziedoni Ālu tas arī piepildījās – viņš kļuva par Vandzenes zemessargu vada komandieri Talsu 41. zemessargu bataljonā, virsleitnanta pakāpē.

R. R.: Vidzemē ir raksturīga pašdefinēšanās par mežabrāļiem. Rietumvidzemē pat čekas krimināllietās bieži vien tiek citēts partizānu atbalstītāju teiktais, ka viņiem nakts vidū piekļāvējies pie loga kāds un teicis: mēs esam mežabrāļi, esam atnākuši pēc tā un tā. Taču problēma ir, ka dokumentos par mežabrāļiem dēvēja arī tos, kuri nebija nacionālie partizāni pēc būtības, kuriem nebija nekādas politiskas motivācijas. Par mežabrāļiem dēvēja arī tos, kuri turējās kopā un dzīvoja mežā. Tas atkarīgs no katra individuālā cilvēka izpratnes. Tāpat arī mūsdienās, piemēram, bieži vien Jānis Pīnups, kurš pēc dezertēšanas no Sarkanās armijas vairāk nekā 50 gadus pavadīja mežā Latgalē, nepareizi tiek saukts par mežabrāli, jo cilvēki domā, ka viņš ir bijis nacionālais partizāns; citi atkal vienkārši uzskata, ka visi, kas dzīvoja mežos, dēvējami par mežabrāļiem. Tas jautājums ir par to, kā šis termins tiek izprasts.

J. Vi.: Manā pētījumu laukā – Ilūkstes partizānu pulkā bija Dvietes rota, kuras sastāvu veidoja vīrieši no šī pagasta. Bet, kad sākās represijas pret viņu ģimenes locekļiem, mežā aizgāja arī veselas ģimenes. Jautājums: vai arī partizānu ģimenes sievietes pieskaitīt klāt Ilūkstes Tēvzemes partizānu pulka sastāvam? Jo viņas uzturējās kopā ar grupu, dažām bija pat ieroči, dažas izmantoja vīra ieroči. Bet lielākā daļa bija neapbruņotas. Labi, viņas tur gatavoja ēst. Un tad pamazām, kad 1945. gada rudenī bija iespēja, viņas legalizējās. Dokumentācijā paši partizāni atzīmē, ka viņas ir grupā, cits viņas nepiemin, bet viņas neapzīmē kā partizānus. Un tad rodas jautājums, kas viņas bija.

U. N.: *Diemžēl bija gadījumi, kad partizāni tika savervēti vai pārvervēti, kļuva par čekas aģentiem, pateicoties viņiem, šīs grupas tika atklātas vai to komandieri nogalināti. Cik liels varēja būt šādu cilvēku skaits, kas kļuva par nodevējiem?*

J. Va.: Bija gadījumi, kad partizāni piekrita sadarboties ar čeku, bet bija arī tādas reizes, kur šis jautājums nav tik viennozīmīgi vērtējams. Piemēram, visur raksta – mežsargs Vilis Ģērmanis nodeva P. Čevera grupas bunkuru vietu un uzrīdīja tur karaspēku, un kauja bija, un sešus nošāva. Bet Ģērmanis jau neskrēja uz čeku labprātīgi pieteikties. Tā lieta bija daudz sarežģītāka. Viņu *neglasno sņāļi* – slepus apcietināja un aizveda uz Rīgas Stūra māju, trīs dienas daudzīja, piedraudēja ar izrēķināšanos ar sievu un meitu. Kad esi viens, tā ir viena lieta, tikko tev ir ģimene, bērni, sieva, tā ir pavisam cita lieta. Viņš piekrita vest, bet pirmajā reizē veda garām bunkura vietai cerībā, ka tie meža vīri sapratis un aiztīsies. Bet viņi domāja, ka tie ir mednieki, kas aizgāja garām, un palika uz vietas. Tad čekisti

Ģērmani vēlreiz kārtīgi paņēma priekšā un gāja otrreiz. Partizānu postenis neizturēja, un sākās kauja. Nodevība ir ļoti slidena lieta, ir ļoti uzmanīgi pret to jāizturas.

H. B.: Sadarbība ar valsts drošības orgāniem ir salīdzināma ar kristīšanu 12./13. gadsimta mijā. Nokristīja, aizgāja, līvi Daugavā nomazgājās un atkal dzīvoja pēc pagānisma tradīcijām. Cilvēki bija spiesti sadarboties. No manis pētījām 15 personām, kas bija parakstījušās sadarboties ar valsts drošības orgāniem, tikai daži faktiski darīja to, ko viņiem lika čeka, pārējie pretojās, izvairījās dažādā veidā. Tāds partizāns Bružs – bija interesanti, kā viņš čeku bija maldinājis, inscenējot savu darbību. Situācijas ir neviennozīmīgi vērtējamas. Dokumentos minētā sadarbība vēl nenozīmē, ka bija patiesa sadarbība.

Z. T.: Tā jau ir milzīga operatīva darbība – savervēt cilvēku, piespiest viņu sadarboties ar čeku. Dokumentos var redzēt, ka partizāns ņemts vienreiz ciet. Viņš ir apsolījis, ka sadarbosies, viņš aiziet mežā, nesadarbojas, tad viņu paņem vēl vienu reizi ciet un atkal piespiež. Un tad viņam deportē ģimeni vai paņem sievu par ģilnieku, ieliek cietumā. Tā čekisti to darīja. Galu galā kāds no tiem cilvēkiem salūza. Tāds diemžēl ir tas traģiskais stāsts.

J. Vi.: Arī Preiļu pusē bija gadījums 1944. gada rudenī, kad čeka atskaitās, ka viņi ir savervējuši kāda partizāna tuvākos radniekus, bet diemžēl viņiem neesot laika strādāt ar aģentūru. Arī čekai bija problēmas, respektīvi, pietrūka darbinieku, jo diezgan aktīva bija bruņotā pretošanās kustība, un viņi arī nevarēja aptvert visu, arī to savu aģentūru.

U. N.: *Cik ticami ir padomju drošības iestāžu dokumentos minētie skaitļi par abu pušu zaudējumiem sadursmēs starp čekistiem un nacionālajiem partizāniem?*

J. Vi.: Ilūkstes partizānu pulkam 1945. gada 23.–24. oktobrī norisinājās meža kaujas ar čekas karaspēku. Tā kopskaits pa tām dienām sastādīja 155 karavīrus. No partizānu puses kaujās piedalījās kādi 30–40. Skaitlis bija mainīgs, vienā dienā bija tāds, otrā dienā tāds. Kritušie tur bija astoņi NKVD karavīri un pieci ievainotie. Savukārt no partizānu puses kritušo skaits bija vēl mazāks. Kaut gan čekas dokumentācijā tika uzrādīts daudz lielāks kritušo partizānu skaits. Oficiālā atskaitē minēti 48 kritušie partizāni. Bet patiesībā tur bijuši, ja nemaldos, divi krituši un divi ievainoti. Un tā bija divu dienu kauja.

J. Va.: Es esmu diezgan pamatīgi izpētījis P. Čevera lietu, kad viņiem bija pēdējā kauja, 1950. gada 3. februārī Kurzemē, kur krita seši partizāni. Un aktā rakstīts – mūsu zaudējumi, tātad čekas pusē – trīs. Atvainojiet, 17 vīri, visi ar automātiskajiem ieročiem. Kauja vilkās vismaz trīs četras stundas, kamēr viņi no aplenkumiem izlauzās. Un tikai trīs kritušie. Pļāvās, telefoncentrālē strādāja kāda kundze, ko mēs 90. gadu beigās Mērsragā apmeklējām, viņa redzējusi pa logu, kā brauca divas *studbecker* mašīnas ar asiņainiem brezentiem aplkatas un cilvēka ķermeņa daļas, tur kājas, rokas, kas tur bija redzams. Nevar no 17 cilvēkiem četrus

stundu kaujā, ja šauts ar automātiskajiem ieročiem, ložmetējiem, mašīnpistolēm, šturmenēm, būt tikai trīs kritušie. Viņiem bija tendence savus upurus samazināt dokumentācijā.

J. Vi.: Čekai bija arī tendence pārspilēt nošauto partizānu skaitu. Piemēram, Dunavas kaujā, kas norisinājās 1945. gada jūlijā, čekas oficiālajos dokumentos minēti 16 krituši partizāni, kaut gan īstenībā bija tikai astoņi. Uzbrukumā priesterim Antonam Juhņēvičam Vanagos pie Svētās Annas Romas katoļu baznīcas bija tikai viens partizāns ievainots, kad priesteris Juhņēvičs saorganizēja grupu, lai atbrīvotu pārējos iesprostotos baznīcā. Un piespieda čekas darbiniekus atkāpties uz draudzes māju. Kaujā piedalījās padsmīt partizāni. Savukārt oficiālajos dokumentos čeka raksta, ka cīņas laikā krituši daudzi partizāni, bet to kritušo liķus partizāni esot aiznesuši prom.

U. N.: *Kā jūs redzat militārās arheoloģijas devumu vai potenciālās iespējas papildus noskaidrot konkrētas epizodes nacionālo partizānu vēsturē?*

H. B.: Ir jāizmanto visas iespējas, bet situāciju sarežģī apstākļi, ka mums nav tādas institūcijas, kā kādreiz bija TSDC vai Nacionālo partizānu apvienība, kas braukāja pa Latvijas novadiem, iezīmēja bunkurus. Mums Latvijā nav tādas vienotas kartes, kur būtu saliktas iekšā visas kauju vietas; kaut kādas kartes ir uzzīmētas, bet tās nav datorizētas. Tādi entuziasti kā Gunārs Blūzma Sēlijā darīja ļoti lielu darbu, bet diemžēl, neiezīmētas kartē, tagad daudzas kauju vietas ir aizgājušas bojā meža cirsmu rezultātā. Arī Aknīstes 1945. gada kaujas vieta zudusi cirsmas rezultātā. Mums ir grūtības tagad veikt arheoloģisko izpēti.

J. Va.: Nav jau nekādu dokumentālu avotu par to, kur aprakti daudzajās čekas operācijās apšautie mežabrāļi. Piemēram, mēs daudzus gadus veltīgi meklējām Supes purva grupu.

J. Vi.: Arheoloģisko metožu piesaiste nacionālo partizānu vēstures izpētei sniedz vairākas iespējas. Pirmkārt, ar dažādām jaunākām metodēm, piemēram, ar ģeoradariem, varētu mēģināt atrast kritušos partizānus. Otrkārt, noņemtu izpēti. Mēs kopā ar Gunāru Blūzmu braukājām pa Sēliju, atklājām jaunas noņemtnes. Labi, ka viņš tās arī uzzīmēja vai shematiski attēloja. Šobrīd, pēc 10 gadiem tās vietas, piemēram, Ilūkstes partizānu pulka Bebrenes rotas noņemtni, tagad meža darbos ir iznīcinātas. Treškārt, arheoloģiskās metodes palīdzētu atklāt arī kauju norises. Bieži vien čekas lietās ir ļoti maz informācijas par kauju. Jā, ir bijusi kauja, ir bijuši kritušie, ievainotie un viss. Šīs lietas neatklāj, kā kauja norisinājās, kur atradās pozīcijas u. tml. Man personīgi tas šķiet interesanti. Piemēram, par Āpuznieku kauju Kurzemē 1946. gada 1. janvārī. Ar šīm metodēm mēs uzzinājām, ka tur bija ložmetēju pozīcijas, un tas mums dot labāku, detalizētu kopskatu par to kauju.

Z. T.: Arheoloģija mums visiem ir tikai vaļasprieks. Cilvēki ņem bezalgas atvaļinājumus, strādā par savu naudu, dzīvo par savu naudu, tā nav nekāda

organizēta darbība, bet tas viss maksā. To var tikai uz plika entuziasma izdarīt, vienreiz aizbraukt, otrreiz aizbraukt un viss. Tā ir galvenā problēma. Jo tā informācija jau pazūd. Un pazūd ātrāk, nekā spējam to apkopot. Piemēram, mēģināju atrast Tilžā vienu partizānu apbedījuma vietu, kuru pats zināju apmēram – šeit ir pieminekļi, te viņus apraka. Pagāja trīs dienas, kamēr atradu zinātājus, kamēr viņus atveda. Viņi neko vairs neatcerējās, jo viss ir mainījies. Tad atrada vēl kādu citu, bet tas bija piedzēries. Kamēr atrada, kur viņš dzer, kamēr atstiepa... Tur bija tāds milzu darbs, tikai lai atrastu šo vienu vietu, nerēķinot vēl, cik laika vajadzīgs, lai kritušos izraktu. Man šobrīd mājās noliktavā kastēs salikti stāv vairāk nekā 20 skeleti. Tos kaulus vajadzētu izanalizēt un apbedīt, bet tam vienkārši nav laika.

U. N.: *Kā dai būtu jābūt valsts un pašvaldību lomai pretošanās kustības vēstures izpētes atbalstīšanā?*

J. Va.: Visiem šiem vairāk vai mazāk nozīmīgajiem objektiem, tādiem kā Stompaku nometne, P. Čevera bunkurs, Īles bunkurs, ir jāpiešķir valsts vēstures pieminekļu statuss, lai tie būtu valsts aizsardzībā. Lai tādos gadījumos, kā nupat nesen, kad tika sabojāts P. Čevera pieminekļi, ja vainīgos atrastu, viņiem iestātos smagāka atbildība nekā vienkārši par huligānismu. Es uzskatu, ka visi mežabrāļu darbības pieminekļi, bunkuru vietas, visas piemiņas vietas ir jāiekļauj vai nu valsts nozīmes, vai vietējās nozīmes vēstures pieminekļu sarakstā kā aizsargājami objekti.

U. N.: *Tas attiecas uz objektiem, kuri jau ir izveidoti, bet Zigmāra stāsts bija vairāk par vietām, kuras apzinām tikai tagad. Ko tur varētu darīt?*

R. R.: Kas attiecas uz pētniecību, mums jau nav tāda institucionalizēta nacionālo partizānu pētniecība. Visu dara entuziasti, kuri pelna iztiku citās jomās un ar vēsturi nodarbojas brīvajā laikā. Mēs runājam par grāmatu rakstīšanu, par monogrāfijām, par izrakumiem, tas viss ir entuziastu darbs. Tā būtu valsts funkcija, valsts uzdevums – to visu atbalstīt un veicināt attiecīgu institūciju darbību. Nevajag jau neko daudz izgudrot, paskatāmies, kā ir Lietuvā, kur darbojas Pretošanās un genocīda izpētes centrs, kā tur notiek pētniecība, kādi rezultāti ir sasniegti, tad mēs arī redzēsim atbildi.

U. N.: *Manuprāt, nebija viegli panākt nacionālo partizānu apbalvošanu ar Viestura ordeni; vai tas liecina par valsts atteiksmi?*

J. Va.: Nebija viegli, divi gadi pagāja, kamēr reāli beidzot pirmie divi tika apbalvoti. Blūzmanis un Lāce no Kuldīgas puses.

U. N.: *Ne tik ātri izdevās vienoties arī par to, ka kopš 2022. gada oficiāli ir bruņotās pretošanās piemiņas diena 2. martā. Un otra – nacionālās pretošanās piemiņas diena 17. martā. Acīmredzot politiskajā vidē vieglāk ir līdzīga veida simboliskas īslaicīgas darbības veikt, grūtāk ir iniciēt kādas ilgtermiņa programmas, to skaitā sekmēt šīs tēmas pastāvīgu pētniecību.*

J. Va.: Pētniecībai vairāk vajag nevis politiķus, bet praktiskos darītājus. Atvainojiet, ārpus šī loka es sevišķi daudz tādus neredzu.

Z. T.: Politiķiem kā jau politiķiem, ja tuvojas vēlēšanas, tad šis jautājums kļūst aktuāls, un tad visi grib runāties. Biju klāt Raunā anekdotiskā situācijā, kur bija izsūtīti acīmredzot visām partijām ielūgumi, un uz pasākumu atskrēja gandrīz visu partiju pārstāvji, izņemot pašus kreisākos, prokrieviskākos. Un beigās politiķi runāja pusotru stundu. Tie nabaga pārdesmit jaunsargi un tie pārdesmit vietējie interesenti, kas bija atbraukuši, vienkārši krita no kājām nost. Un katrs nākamais tik nāca un tik runāja, runāja un runāja par patriotismu, par piemiņas saglabāšanu. Nākamajā gadā, kad vairs nebija vēlēšanu, nebija neviena politiķa. Nevienam tas vairs neinteresēja. Tas ir viss.

J. Vi.: Vienu brīdi bija aktīva biedrība Latvijas Nacionālo partizānu apvienība, kur bija pulcējušies bijušie partizāni un viņu atbalstītāji. Šī organizācija laikam vēl pastāv, bet tikai uz papīra. Tai, iespējams, vajadzētu transformēties kaut kādā citā struktūrā.

U. N.: *Kāda ir nacionālo partizānu vieta Latvijas kolektīvajā atmiņā? Vai tas, ko jūs savos pētījumos esat konstatējuši, vienmēr sakrīt ar to, kā vietējie iedzīvotāji to atceras? Vai tā atmiņa ir vienota vai šķelta?*

J. Vi.: Problēma pastāv. Protams, ka sabiedrība ir sašķelta, un cilvēki balstās nevis uz zinātniskiem pētījumiem, bet gan uz “mana vecmāmiņa izstāstīja, man vectēvs pastāstīja, kā viņi tur gāja un tur nošāva”. Jo Latvijas cilvēkiem tuvinieki bija pretējās pusēs. Vienam vectēvs bija partizāns, otram – iznīcinātāju bataljona kaujinieks. Un līdz ar to viņiem tā pieredze ir arī kaut kā caur ģimeni nodota, arī varbūt kā nepatika vai patika pret attiecīgo pusi.

U. N.: *Tas nozīmē, ka cilvēki nespēj paskatīties plašāk un notikušo redz tikai no savas ģimenes pieredzes?*

Z. T.: Tā ir tā problēma, ko raksturoja aktieris Uldis Dumpis TV diskusijā pirms teātra izrādes “Mežainis”, viņš teica: “Man jūk tas, ko es atceros, ar to, ko man visu mūžu stāstīja, ka man ir jāatceras.” Ir ļoti daudz padomju stāsts virsū mežabrāļu tēmai. Vēl joprojām cilvēki paši to neapzinās, viņam liekas, ka viss ir pareizi, ka tie bija mežā bandīti un viņi slepkavoja.

Konkrēts piemērs par TV žurnālistes Guntas Gaidamavičas filmu “Palikt pa vidu. Lubāna klānos”, par ko es uzrakstīju kritisku recenziju. Viņas kolēģe TV režisore Henrieta Verhoustinska reaģēja tā: ko tur Turčinskis uzrakstījis, ārprāts un šausmas; viņa stāstīja, ka viņas mamma māsa, katru reizi, izdzirdot vārdu mežabrāļi, raudot, jo viņai blakus mājā tie bandīti ir noslepkavojuši veselu ģimeni. Es uzreiz jautāju: paga, paga, kurā vietā, kurā pagastā? Izrādās, viņas mamma nākusi no Šķilbēnu pagasta Upītes. Es sāku interesēties: kāds vārds tai ģimenei, kurā vietā? Izrādās, tas ir stāsts par Slišānu ģimeni – māte, tēvs un pieci

bērni nošauti, divi bērni izdzīvoja. Es uzreiz saku: nē, tā nav, to izdarīja vietējie istrebiteļi Šakini, kas nošāva šo ģimeni. Acīmredzot tāpēc, ka tā Slišāniete bija manījusi, ka viņi kaut ko laupa, un bija teikusi, ka nostučīs viņus.

Es to visu zinu ļoti precīzi, jo tikos ar Upītes kultūrvēsturiskā muzeja dibinātāju Antonu Slišānu. Viņa tēvs tanī laikā bija ciema padomes priekšsēdētājs. A. Slišāns zināja precīzi, kāpēc tas ir noticis un kas ir bijuši šāvēji. Es to visu izstāstīju H. Verhoustinskai, un viņa bija pārsteigta. Izrādās, ka viņa visu laiku bija paļāvusies uz savas mammas māsas stāstu. Mammās mātai notikuma laikā bija divi gadi bijuši. Mammai toreiz bija 14 gadi, viņa arī bija ļoti labi visu to zinājusi, kas ir tur noticies, bet abas māsas nekad savā starpā par to nebija runājušas. H. Verhoustinskas mammas māsa, kas visu mūžu bija skolotāja bijusi, stāstīja to, ko viņai vienmēr skolā bija jāstāsta. Viņa raudāja, atceroties nevis to, ko viņa atcerējās, jo viņa nevarēja to atcerēties, viņa raudāja par to, kas viņai bija iestāstīts, ka viņai ir jāatceras.

U. N.: *Vai mēs varam teikt, ka Ziemeļvidzemē, Ziemeļlatgalē nav neviena gadījuma, kur būtu bruņoti cilvēki nodarbojušies arī ar bandītismu vai pastrādājuši kriminālnoziedzumus?*

Z. T.: Juku laikos vienmēr ir visādi, bet teikt, ka tie, kas bija mežā, partizānu grupās apzināti nodarbojās ar laupīšanu, lai iedzīvotos, nē, tā nebija. Jo tādos apstākļos, kā ir jādzīvo mežā, lai izdzīvotu, vienalga, ziema, vasara, pavasaris – tā nedzīvo tas, kurš vēlas iedzīvoties. Tā ir atšķirība, ka tev ir jālaupa tāpēc, ka tev ir jāēd. Es esmu runājis ar cilvēku, kurš teica: vienīgais, ko man visu laiku mežā gribējās, bija ēst, jo nebija, ko ēst. Nebija daudz arī tiem partizānu atbalstītājiem, ko dot. Loģiski, lai sagatavotos ziemai, ir kaut kur no kāda kaut kas jāņem. Loģiski, no kāda ņēma, parasti jau ņēma no sarkanajiem. Protams, šobrīd neviens neatceras, ka viņa vecāki bija sarkanie. Atceras, ka atnāca ļaunie mežabrāļi un viņus aplaupīja. To, ka viņa mīļais vectētiņš bija sarkanais *strebuks*, to jau neatceras neviens. Tā jau tā problēma.

R. R.: Valmieras apriņķa teritorijā bija viena no tām 23 partizānu grupām, kura līdztekus darbībai, kas ir klasificējama kā nacionālā pretošanās, pastrādāja tīrus noziegumus. Dzērumā vienkārši laupīja kandžu, pārtiku, dažādas lietas. Mēs mēdzam vienkāršot – mežabrāļi, tātd bandīti. Bandīti ir kaut kas pilnīgi cits. Nacionālie partizāni bija cilvēki, kas nodarbojās ar politiski motivētu bruņotu pretošanos okupācijas režīmam. Jā, retu reizi kāda grupa kaut ko izdarīja tādu, kas īsti neatbilda nacionālajai bruņotajai pretestībai. Jāņem vērā tas, ka nacionālo partizānu kustība bija veidojusies uz valsts iedzīvotāju brīvprātīgas vēlēšanās pamata. Paši iedzīvotāji veidoja šīs grupas pēc pašu iniciatīvas, apvienojās, organizējās. Tā jau nebija organizēta armija ar stingru disciplīnu, atlases kritērijiem u. tml. Protams, pretošanās kustībā iesaistījās dažādu sociālo slāņu cilvēki, starp viņiem reizēm bija arī tādi, kuriem nebija tie tīrākie nodomi.

Reizēm viņi arī izdarīja kaut ko tādu, ar ko nebūtu jālepojas. Bet tas ir loģiski, tā bija brīvprātīga kustība. Tā jau nebija organizēta armija.

H. B.: Arī Sēlijā bija šādi gadījumi, kad tika pārkāpta disciplīna, bija gan nekorektas laupīšanas gadījumi, gan slepkavības, gan savstarpējās izrēķināšanās. Tomēr šos gadījumus mēs nevaram izcelt kā sistemātisku parādību. Tā bija epizodiska parādība, ļoti epizodiska. Bet jāsaprot, ka partizāni nebija regulāra armija ar armijas disciplīnu. Kā teica Ilūkstes nacionālais partizāns Juhņēvičs, ar kuru es personīgi tikos: "Mēs dzīvojām kā teļu bars." Tiem jaunajiem puisiem, kas bija sagājuši mežā, pirmkārt trūka militārās vadības. Arī Ilūkstes pulkā, kurš pastāvēja ļoti īsu brīdi, dažus mēnešus, praktiski visa vadība bija pašu rokās. Protams, šī problemātika pastāv, tā arī mūsdienās vēl ir un būs, pat otrajā, trešajā paaudzē, un tie, kas ir cietuši no mežabrāļiem, neapšaubāmi viņus sauc par bandītiem. Tā ir problēma mūsu kā nācijas vienotas identitātes pastāvēšanā.

U. N.: *Kā šo problēmu varētu risināt?*

H. B.: Šo problēmu varētu atrisināt ar komunikāciju, ar skaidrojumu. Ir vairāki veidi, kā to darīt. Es jau pieminēju Lietuvas modeli, kur vēstures skaidrojumā sabiedrībai iesaistās arī muzeji, tiek rīkoti dažādi projekti, īpaši jauniešiem. Mums ir ļoti daudz materiālu arī par jaunatnes pretošanos. Arī Sēlijā ir ļoti daudz materiālu, kas liecina, ka skolu jaunatne nevardarbīgā veidā pretojās okupācijas varai, gādāja ieročus u. tml. Ar pētījumiem, ar komunikāciju mums ir jāmaina sabiedrības viedoklis.

J. Va.: Kurzemē es neesmu sastapis nevienu tādu gadījumu. Talsu apriņķī es pret nacionālo partizānu darbību izteikti negatīvu viedokli neesmu fiksējis. Drīzāk tur ir vairāk jārunā par lielākas ieinteresētības veicināšanu un vēstures skaidrošanu tiem, kam tas varētu interesēt, – skolniekiem un jo īpaši skolotājiem. Pirms vairākiem gadiem es ar pazīstamas vēstures skolotājas Talsos starpniecību gribēju rosināt, lai Talsu skolotāju grupa aizbrauc, piemēram, uz P. Čevera bunkuru, es piedāvāju nolasīt ievadlekciju par šo tematu un pēc tam stāstīt detālētāk, ja kādam būtu interese. Atvainojiet, ja neskaita to vienu skolotāju, nulle ieinteresētības. Es negribu teikt, ka būtu runa par naidīgu attieksmi pret partizāniem, bet valda vienaldzība. Bija veči mežā, nu un?

U. N.: *Vai iespējams nosaukt vismaz aptuvenu skaitli, cik nacionālo partizānu nav rehabilitēti? Zigmārs kādreiz teica, ka daudz vai lielākā daļa.*

Z. T.: Vai daudz, es nezinu. Es vairs vispār rehabilitāciju nefiksēju principa pēc. Mēs vienreiz mēģinājām ar to nodarboties, tas bija ap divtūkstošo gadu. Toreiz biju jauns naivs pētnieks. Bija tāda Zālītes grupa, no tās neviens nav rehabilitēts. Viņi 1948. gadā aizgāja mežā, bēgot no aresta, un tika apcietināti 1950. gada rudenī. Viņi neko nav darījuši, tikai kopā ar K. Mūsiņa grupu piedalījušies viena istrebiteļa nošaušanā. Pārsvārā viņi kopā ar Mūsiņa grupu bija aplaupījuši kolhoza

fermas. Mēs uzrakstījām prokuratūrai lūgumu pārskatīt attiecīgo lietu, rehabilitēt viņus. Saņēmām augstprātīgu, pamācošu atbildi: “Kā jums nav kauna, ko jūs te gribat, jaunieši, jūs traucējat mums darbu, mums ir jādara nopietns darbs. Un šitie te bandīti, kas toreiz dzīvoja mežā, viņus vispār nevajadzētu rehabilitēt, tāpēc netraucējiet mūs ar šitādiem.” Es kopš tā laika vispār neskatos, vai partizāns ir vai nav rehabilitēts. Jo tie bija vecie komunisti uz mūžu, pārsvarā pensijas vecumā, kas rakstīja tās atskaites. Kāda jēga viņos klausīties? Skaidrs, ka tādām, kurš visu mūžu strādājis prokuratūrā, bijis komunistiskās partijas biedrs, tie visi ir bandīti, tāpēc viņš labāk izlems viņus nereabilitēt.

U. N.: *Jautājuma būtība ir tāda – vai nereabilitētas personas statuss ir problēma? No tevis teiktā es saprotu, ka nav.*

Z. T.: Man personīgi tā nav problēma. Ja kāds saka – vai, mans radnieks nav rehabilitēts, es vienmēr atbildu – uztveriet šo ne-reabilitāciju kā apbalvojumu, pielīdziniet to Trīszvaigžņu vai Viestura ordenim.

J. Vi.: Man arī ir gluži tāds pats viedoklis. Pētot lietas, jā, es apskatos, vai persona ir vai nav rehabilitēta, bet tas mani neietekmē.

U. N.: *Vai kāds ir mēģinājis kādus gadījumus izprast? To, kāpēc viena persona ir rehabilitēta, cita nav? Vai tas saistīts ar starptautisko konvenciju normu piemērošanu, izvērtētāju dažādu kompetenci, vai tam ir kādi citi iemesli?*

J. Vi.: Mēģināts ir izprast. Prokuratūra vai Augstākā tiesa izvērtēja katras personas darbību kopumā, bieži vien cilvēks bija apsūdzēts par kādu nodarījumu, piemēram, paš aizsardzībniekos. Un tur ir skaidri rakstīts, par ko viņš ir apsūdzēts. Piemēram, piedalījies ebreju konvojēšanā uz nošaušanu, un tāpēc viņam atteikta rehabilitācija. Bet es vairāk skatos personu darbību tieši partizānos. Loģiski, es jau viņu neattaisnoju, bet tas man pētniecību arī nekavē. Jā, protams, ja bijušajam partizānam grib oficiālu apbalvojumu piešķirt, tas ir svarīgi, ka viņš ir rehabilitēts.

J. Va.: Pēdējais skaļākais gadījums bija Jūlija Kalnozola rehabilitācijas otrreizējais atteikums, kas pilnā mērā balstās uz jau 1991. gadā veikto atteikumu, kur pamatojumā uzskaitīti visi KPFSR Kriminālkodeksa 1926. gada redakcijas 58. panta daudzie apakšpunkti. Ja tie vēl Latvijas Republikā ir spēkā 2023. gadā, atvainojiet, es arī ņemšu automātu un iešu mežā.

U. N.: *Vai vajadzētu domāt par nereabilitēto partizānu rehabilitāciju?*

J. Va.: Vajadzētu valsts līmenī domāt. Jāpanāk šī kursa maiņa valstiskā līmenī, lai nav jāraksta sašutuma un gandrīz vai naida pilni teksti sociālajos tīklos. Priekš kam mums ir rehabilitācijas likums?

Z. T.: Es izstāstīšu par J. Kalnozola grupu, kuras komandierim jau divreiz atteikta rehabilitācija. Tas saistīts ar divu personu – Strazdes pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāja Biedriņa un Libagu pagasta sagādes aģenta, vienlaikus iznīcinātāju bataljona komandiera Kalniņa nogalināšanu.

Ar 1945. gada 16. aprīļa LK(b)P CK biroja lēmumu viss padomju partijas aktīvs laukos tika apbruņots ar NKVD izsniegtajiem ieročiem. Un ar 1945. gada 16. jūnija LK(b)P CK biroja lēmumu visos “ar bandīšanu saindētajos” pagastos tika izveidoti operatīvie štābi cīņai pret “bandītiem”. Operatīvo štābu vadīja pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs, tur bija partorgs, tur bija NKVD pilnvarotais vai nodaļas priekšnieks atkarībā no pagasta lieluma. Tātad viņš nav nekāda civilpersona. Viņš ir štāba priekšnieks, kurš vada cīņu pret bandīšanu pagastā. Viņi pat viņu nošāva apbruņotu, viņš pat atšaudījās.

J. Va.: J. Kalnozola gadījumā no lietas izriet, ka viņš nošāvis tikai Biedriņu. Kalniņu nošāva kāds cits no viņa grupas, ne pats Kalnozols. Tātad viņš ir nošāvis tikai biedru Biedriņu, kuru, kā mēs tagad izprotam, nevar saukt par nekombatantu.

Kāds cits spilgts gadījums. Nikolajs Brūveris, mežabrālis no Kuldīgas puses, arī nomira nereabilitēts, jo viņš piedalījās uzbrukumā Kuldīgas iznīcinātāju bataljona kaujinieka mājai. Un konkrēti N. Brūveris bija nošāvis sievieti. No likuma burlas viedokļa viņš ir nošāvis civilpersonu, bet nevar skatīties tikai no likuma burlas. Tā ir prokuratūras vaina, ka viņi nekad neiedziļinās konkrētās lietas apstākļos. Šī sieviete brīdī, kad mežabrāļi uzbruka tām mājām, blieža viņiem virsū no bēniņiem vai no otrā stāva loga ar ložmetēju. Tātad tā bija kaujas situācija. Viņš neiegāja virtuvē, kur viņa aiz krāsns būtu noslēpusies, un nenoblieza viņu neapbruņotu.

Z. T.: Prokuratūra to pat nevar zināt un nekad nezinās. Un 40 000 lietas nopietni, rūpīgi viņi nekad neizmeklēs, tur ir paralēle ar padomju prokuratūru. Es domāju, ka būtu Saeimā jāpieņem lēmums, ka principā tiek reabilitēti visi, līdzīgi kā, šķiet, ir Lietuvā. Nevar būt tā, ka okupācijas režīms kādus represēja pamatoti, kādus nepamatoti, jo, ja kādus represēja pamatoti, tad šis režīms ir darījis tomēr kaut ko labu mūsu labā. Tas ir absurds, okupācijas režīms nevar izdarīt kaut ko labu, represējot mūsu cilvēkus.

H. B.: Es nevaru akceptēt, ka mēs nereabilitējam nacionālos partizānus. Galu galā tā ir mūsu nācijas pašcieņa, tas ir valsts drošības jautājums. Šodien neviena sevi cenoša valsts nerīkojas tā, ka tā nereabilitē savus cīnītājus. Mērķis bija visiem vienāds – atjaunot Latvijas valstiskumu. Jā, piekritu, atšķirās izpratne, kā rīkoties dažādās situācijās, taču es domāju, ka šodien rehabilitācijas lietas ir obligāti jāpārskata. Tas nav vēsturnieku uzdevums. Nav reabilitēts, piemēram, Mārtiņš Pokļavinskis, kuram bija iespēja kļūt par kolaborantu. Viņu vienreiz sagūstīja. Viņam visas iespējas deva. Viņš tās nepieņēma.

R. R.: Tā ir problēma, kas ir jārisina. Ir divi ceļi. Vienkāršākais ir anulēt pilnīgi visus padomju tiesas sistēmas spriedumus, ne tikai tos, kas attiecas uz nacionālo bruņoto pretošanās kustību. Otrs, sarežģītākais risinājums ir reabilitēt konkrētas personas, izskatot katru lietu atsevišķi.

U. N.: Šī saruna varētu būt labs piemērs tam, ka varam brīvi diskutēt par pētniecības un kolektīvās atmiņas jautājumiem un darīt to racionāli un akadēmiski, nevis kā nereti var novērot sociālajos tīklos, kur viedokļu sadursmes notiek uz nevajadzīgi sakāpinātu emociju pamata. Vēsturniekiem arī vairāk būtu jācenšas identificēt tos saskares punktus, kas sekmētu labākas sadarbības iespējas gan savā starpā, gan ieinteresējot savos pētījumos arī plašāku publiku, tai skaitā dažādas valsts, pašvaldību vai privātas institūcijas, nemaz nerunājot par bruņotās pretošanās kustības tematikas daudz plašāku iekļaušanos starptautiskajā pētniecībā. Šajā jomā vēl ir ļoti daudz kas darāms.

Diskusija publicēta saīsinātā un rediģētā versijā.

Latvijas nacionālajiem partizāniem veltītās vēsturnieku diskusijas dalībnieki Nacionālās pretošanās kustības muzejā Rendā. 2023. gada 13. maijs

The participants of the historians' discussion on the Latvian national partisans at the Museum of National Resistance Movement in Renda on 13 May 2023

No kreisās/from the left: Haralds Bruņinieks, Jānis Viļums, Zigmārs Turčinskis, Jānis Vasīļevskis, Reinis Ratnieks, Uldis Neiburgs

ARMED RESISTANCE MOVEMENT IN THE SOVIET-OCCUPIED LATVIA

Summary

Discussion on the topic “The National Partisans of Latvia: Research Status, Problems and Challenges” gathered around the round table the following historians: Haralds Bruņinieks, PhD student at the Faculty of Humanities, Daugavpils University; Dr. hist. Uldis Neiburgs, senior researcher at the Institute of Latvian History, University of Latvia (host); Reinis Ratnieks, PhD candidate at the Faculty of History and Philosophy University of Latvia; Jānis Vasiļevskis, researcher of regional history and former employee at the Centre for Documenting the Consequences of Totalitarianism, as well as independent researchers Mg. hist. Jānis Viļums and Mg. hist. Zigmārs Turčinskis. The discussion addressed the following topics, reached the following conclusions, and shed light on the following problems:

The research and classification of national partisans is complicated by the fact that apart from central partisan organisations and active national partisan groups, which engaged in a struggle against the Soviet occupation regime, there were also armed groups that planned to become active only when changes in the international situation would create favourable conditions, as well as various groups of outlaws and individual outlaws who lived hiding in woods in order to survive rather than because of any political motives. Opinions differ on whether to regard the latter as national partisans.

Among the reasons for the mixed views about the national partisans that one can still come across in the public space, including labelling them as “bandits” etc., the historians mentioned both the legacy of the Soviet ideology, as well as individual experience of various social groups and families (e.g., of the relatives of the Soviet activists who were involved in combatting national partisans and their supporters). In the social memory, this experience often still prevails over the knowledge of a broader historical context and of the actual course of events. Indeed, individual groups of national partisans did engage in activities that are incompatible with national resistance, but very few such occasions have been identified so far. The resistance movement emerged on the initiative of the Latvian population, and its membership came from the ranks of different social backgrounds and views, and thus, in specific situations displayed different moral standards.

The participants of the discussion noted that the exact number of national partisans convicted by the Soviet security institutions has not been established yet and even that of the ones rehabilitated after the restoration of Latvia’s independence is not known. Views differed on the current possibilities of achieving their rehabilitation, the prevailing opinion being that there are two options: to declare all convictions of the members

of the armed post-war resistance movement by the Soviet occupation regime courts as unjustified legal acts taken by the occupation authorities or to evaluate the activities of each yet unrehabilitated member of the resistance movement on the case by case basis in the framework of a new rehabilitation process.

The discussion also acknowledged the importance of military archaeology in the research of the history of the national partisan war. It would help to identify and study the little-known sites of partisan camps, clarify information on the course of specific battles or armed clashes between partisans and the Soviet military formations that is contradictory or fragmentary in documentary or oral evidence, as well as to find and exhume the remains of partisans killed by the *KGB*.

The historians agreed that thorough and detailed research of national partisans in different regions of Latvia requires years of scrupulous work. Currently, due to the fact that for many years state support for the humanities has been insufficient, the research of the armed resistance movement is conducted by individual scholars in their free time, rather than by state- or municipality-financed academic or memory institutions.

Pateicības / Acknowledgements

Diskusija "Latvijas nacionālie partizāni: izpētes stāvoklis, problēmas un izaicinājumi" norisinājās Valsts pētījumu programmas projekta "Neatkarības arheoloģija: jaunas pieejas nacionālajai pretestības vēsturei Latvijā" (VPP-LETONIKA 2021/2-0003) ietvaros.

© 2023 Haralds Bruņinieks, Uldis Neiburgs, Reinis Ratnieks,
Jānis Vasiļevskis, Jānis Viļums, Zigmārs Turčinskis, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).